Рысбаев С.К.
к.п.н., профессор
Кыргызская Академия Образования

МЕКТЕПТЕ БАЛАНЫ КИТЕП ОКУУГА ҮЙРӨТҮҮДӨ ОКУУНУН ЖАНА ТАЛДАП ҮЙРӨНҮҮНҮН КАНДАЙ ФОРМАЛАРЫ МЕНЕН ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНСО БОЛОТ?

КАКИЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ И АНАЛИЗА МОЖНО ИСПОЛЬЗОВАТЬ ПРИ ОБУЧЕНИИ РЕБЕНКА ЧТЕНИЮ КНИГИ

Аннотация: *Макалада мектепте баланы китеп окууга үйрөтүүнүн жана аны талдап үйрөнүүнүн формалары менен ыкмалары тууралуу сөз болот. Анын ичинде, башталгыч класстардан тартып окуучунун китеп окуусун уюштуруунун сегиз ыкмасы жана формалары сунушталган. Окуу жана түшүнүү ыкмасы тууралуу да алгылыктуу ойлор айтылган. Окуган текстке адабий жана педагогикалык талдоо тууралуу ойлор да мугалимдер үчүн пайдалуу сунуштар болмокчу.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы как научить ребенка читать, а также формы и способы анализа произведения. Также в статье автором предлагается восемь форм и способов организации чтения в начальных классах. Есть мысли о чтении и понимании, а также даны полезные предложения для учителей.*

Abstract: *In this paper there are discussed issues how to teach a child to read, as well as forms and methods of the analysis of work. And also eight forms and methods of organization of reading in the early grades are offered by the author. There are thoughts about reading and understanding, and as well as useful suggestions for teachers are given.*

Түйүндүү түшүнүктөр: *китеп окууга үйрөтүү формалары, ыкмалары, ээрчишип окуу, укканын окуу, таржымалап окуу, даярданып окуу, кубалашып окуу, үзүп алып окуу, окуунун түрлөрү, мазмундук окуу, аналитикалык окуу, адабий-мазмундук талдоо, педагогикалык талдоо, педагогикалык баяндоо.*

Ключевые слова: *формы обучения чтению книги, способы, чтение по цепочке, подготовленное чтение, чтение отрывками, виды чтения, содержательное чтение, аналитическое чтение, литературно-содержательный анализ, педагогический анализ.*

Key words: *forms of teaching to read books, methods, reading in the chain, prepared reading, reading passages, types of reading, informative reading, analytical reading, literary and content analysis, pedagogical analysis.*

Албетте, мектептин башталгыч класстарынан тартып баланы китеп окууга үйрөтүү иши максаттуу жана системалуу түргө өтөт. Анткени ал учурда баланын сабатын ачуу, окууга үйрөтүү, андан ары китеп окууга ишмердик мамилесин түптөө, окурмандык маданиятка үйрөтүү иштери башталат. Ошентсе да, балдардын системалуу китеп окуу ишмердиги ыраттуу түрдө өнүгүп кете албайт. Анын көптөгөн обьективдүү да, субьективдүү да себептери болору практикада белгилүү.

Албетте бул маселе - өз алдынча изилдөөнү талап кылган методикалык талылуу проблема. Бул ирет ал тууралуу эмес, башталгыч класстардан тартып окуучуларды китеп окууга үйрөтүүдөгү мугалимдердин практикасын эске алып, аларды ыраатуулукка салып, китеп окууга үйрөтүүнүн, окуунун жана талдап үйрөнүүнүн, окуунун жана аны түшүнүүнүн бир канча формалары менен ыкмаларын сунуш кылып көрүүнү туура көрдүк. Атап айтканда, алар төмөндөгүлөр.

1. Ээрчишип окуу. Окуунун бул ыкмасы мугалим же ата-эне баланы китеп окуу көндүмүнө үйрөтүүнүн алгачкы жолу болуп саналат, ошонусу менен ал жалпыга белгилүү жана дамаамат практикаланып келүүдө. Анда, адегенде мугалим (же ата-эне) аңгемени (же жомокту) окуй баштайт, мугалим (же ата-эне) баланы артынан кайталап туура, шар, тез (муундап же сөздөп), көрктүү, сезимдүү окууну сунуштайт, бала мугалимди (же ата-энени) ээрчип окууну улантат, мугалим (же ата-эне) баладан өзүнүн артынан сүйлөмдөрдү туура, так окуусуна гана эмес, окуганынын мазмунун да түшүнүүнү тапшырат. Ошондуктан, сөз эмне тууралуу болуп жатканын мерчемдүү кезде (аюзацтарда, эпизоддордо), атайын токтолуп, кайталап, ойду суроо-жооп менен толуктап ээрчип окуп жүрүп отурат.

2. Укканынын окуу. Мында мугалим же атаэне бала менен окуй турган чыгарма, анын мазмуну тууралуу ага алдын ала маалымдап, кызыктуу кылып айтып берет. Айтып берүү кезинде окуя ким же эмне тууралуу экендигине, андагы окуянын эң маанилүү учурларына айрыкча басым коюп, диалогдорго, андагы кырдаалдарга маани берип, ал аркылуу каармандардын кыялжоругун, мүнөзүн ачып, ал тургай образдуу түрдө, ыраттуу кылып баяндап берүү ишке ашат.

Мында окуяны баяндоодо, албетте, мазмундук ыраттуулук абдан зарыл, бирок ага кызыктыруу үчүн мазмундук ыраттуулук гана жетиштүү болбойт. Немец окумуштуусу В.Глайн айткандай; «баяндоо ыраттуу гана эмес, образдуу айтканда, психологиялуу болуусу керек». Анткени андагы психологиялуу баяндоо гана баланы окуяга кызыктырат, көңүлүн бурат, сези-

мин козгойт, окууга оң мотивация жаралат. Эми аны мугалимдин же ата-эненин сунушу менен же өзүнүн эле каалоосу менен өз алдынча окууга өтөт.

Мындагы «ырааттуу жана психологиялуу баяндоо» гана укканы боюнча өз алдынча окууга баланы даярдоо кызматын аткарат.

3. Таржымалап окуу. Окуунун бул түрү да - бүгүнкү күндө мугалимдер же ата-энелер дээрлик дамаамат колдонгон ыкмалардын бири. Анда мугалим же ата-эне кызыктуу бир китепти, андагы аңгемени же жомокту балага окуп бере баштайт да, тексттеги татаал эпизоддор жолукса же түшүнүксүз сөздөр кездешсе, аларды чечмелеп таржымалап жүрүп отурат. Баланын түшүнбөгөн учурларын же сөздөрдү өз учурунда чечмелеп түшүндүрүп, пайда болгон проблемалар чечилип отурат. Каармандардын мүнөзү, кыял-жоруктары талданып, «кандай экен, эмне деди, туура кылдыбы, туура эмес кылдыбы?» деген суроолорду берип, баланы чыгармадагы окуяны ээрчитип, андан артта калбоого аракет жасалат жана бирге ой жүгүртүп отурушат. Аягында биргелешип жыйынтыкка келишет.

4. Даярданып окуу. Окуунун бул түрүнө киришүүдө окуучу менен ата-эненин же окуучу менен мугалимдин биргелешкен мындайча иш-аракеттери аткарылат, атап айтканда, окуучуга «сен кандай китеп окугуң келет, эмне тууралуу окугуң келет же сага кандай жомок жагат,?» деген суроолорду берип, алдыртан ага ылайык аңгемелешүүлөр жүрөт. Бул аңгемелешүүлөрдө окуучу алиге окуй элек чыгармадагы карманды көз алдына келтирип, ал тургай, кебете-кешпирин элестетиип, аны менен «жолугушууга», бирге «сүйлөшүүгө» өзүн даярдайт.

Мындай «аңгемелешүүлөр» окуучуну кайсы бир жанрдагы же тематикадагы чыгарманы окууга психологиялык жактан алдыртадан даярдайт жана ал окуунун ийгиликтүү болуусун алдын ала шарттаары да шексиз.

5. Кубалашып окуу. Окуунун бул түрү да күндөлүк практикада кеңири кездешет, т.а. окуучулар берилген аңгемени же жомокту белгиленген тартипте биринин артынан экинчиси кубалашып окушат (бул иш-аракет үйдө бала менен ата-эненин ортосунда да аткарылса болот). Мында биринчи кезекте окуучу текстти окуй баштайт да, окуянын бир үзүмүн бүткөн соң же каалаган жеринен күтүүсүздөн токтойт, экинчи окуучу окуу ыргагын бузбастан, мазмунду үзбөстөн, чыгарманы андан ары улантып окуп кетет.

Мындай окуудагы коюлган негизги шарт-чыгарманы өзүнөн мурда окуп бараткан баладан артта калып калбоо же окуу ыргагын бузбоо гана эмес, мазмунду да үзбөй түшүнүүгө жетишүү кажет.

6. Бөлүктөргө бөлүп окуу. Баланы продуктивдүү окууга үйрөтүүдө окуунун бул түрүнүн кызматы абдан чоң. Анткени бөлүктөргө бөлүп окуу чыгарманын ар бир эпизодунун мазмунун туура түшүнүүгө, андагы сюжеттин андан ары ырааттуу улануусун түшүнүүгө карата баланын логикасын өстүрүү милдетин аркалайт. Тактап айтканда, окуунун мындай түрүндө төмөндөгүдөй жумуштар ишке ашат:

- адегенде, аңгеменин же жомоктун жалпы мазмуну бир нече логикалык бөлүктөргө бөлүнөт, мугалим окуучуга же ата-эне үйдө балага, адегенде бөлүктүн биринчи кезегин окууну тапшырат;

- бөлүк окулуп бүткөн соң, андагы мазмунга ылайык суроолор коюлат, суроолорго жараша талкуулоо жүрөт, талдоолор ишке ашат жана бөлүктүн мазмунуна жараша жыйынтыктуу ой айтылат;

- бирок чыгарма аягына чыга элек, башталган окуя жыйынтыктала элек, эми ал окуя андан ары эмне болуп уланат, каармандар эмне иш-аракетти аткарат, алардын мындан аркы тагдыры кандай болот, окуянын жыйынтыгы эмне менен чечилет? - деген мыйзамдуу суроолор жаралат; балада андай суроолорго кызыгуу башталат, коюлган суроолорго жооп издегиси келет, ал суроого жоопту кайдан издөө керек, албетте, тексттин өзүнөн издөө керек.

Демек чыгарманы логикалык бөлүктөргө бөлүп окуу ыкмасы аны бүтүн түшүнүүгө баланы жетелейт жана проблемалуу суроолорго тексттен өз алдынча жооп табууга баланы машыктырат; бара-бара баланы өз бет алдынча китеп окууга багыт алдырат.

7. Улантып окуу. Окуунун бул ыкмасы, негизинен, окуунун продуктивдүү ыкмасына кирет десек жаңылышпайбыз. Анткени мындай жол менен мугалим окуучуну же ата-эне үйдө баланы китеп окууга кызыктырууга толук мүмкүндүк табат.

Ал иш мындайча жүрөт: адегенде, балага китеп окула баштайт, окуянын кызыктуу жерине келет, угуп жаткан баланы окуянын кызыгына батыруу үчүн мугалим же ата-эне текстти көрктүү, образдуу окуу менен, айрыкча каармандардын кебине баланын көңүлүн бурат. Окуянын башталыш, өңүгүш кезеңдерине баланы бирге аралаштырууга аракет жасайт.

Анан дал ошол мерчемдүү, кызыктуу жерине, балким өнүгүү же кульминация чекитине келгенде окуу токтойт; андан ары окууну баланын өзүнө тапшырат; окуянын мындан аркы өнүгүүсүнө же каармандарынын андан аркы тагдырына кызыгуусу ойгонуп калган бала эми текстти өз алдынча окуу үчүн аргасыз колуна алат. Демек ал текстти эми өзү окуусу үчүн оң стимул жаралат.

Натыйжада, башталган иштин соңуна бала өзү чыгат, натыйжага өз алдынча жетет, окуянын чечилишин өз алдынча табат, каармандардын андан аркы тагдырына бала өзү күбө болот, ой бүтүмүнө өз алдынча ээ болот.

Демек, кызыктыруу менен гана баланы китеп окууга стимул жаратууга болоруна ушундай шарттарда күбө болобуз.

8. Үзүп алып окуу. Окуунун бул ыкмасы башка ыкмалардан бөтөнчөлүгү менен айырмаланат; анда китеп окууга бет алып калган бала менен өз алдынча иштөө улантылат, т.а. мурдатан тааныш аңгеменин же жомоктун каалаган эпизодун үзүп алып окуу менен, эпизоддун мазмунун өз алдынча түшүндүрөт, иликтеп, талдап берет; окуянын кантип башталганын, анын кантип андан ары улантылганын, ал тургай, эмне менен жыйынтыкталганын да тиешелүү эпизодун үзүп алып окуу менен түшүндүрүп берүүгө жетишет.

Мунун өзү баланын китеп окууга болгон көндүмү калыптанганын, окуганынын үстүндө ой жүгүртүүгө жарап калганын, окуганы тууралуу башка адам менен талкуулап ой бөлүшүүгө мүмкүнчүлүгү түзүлүп калганын түшүндүрмөкчү.

Окууга көнүктүрүү иштеринен соң, окуучунун окуу ишмердүүлүгүн андан ары улантуу жумуштары башталат. Аны мугалим кандай формаларда уюштурса болот? Эми ушул тууралуу кеп учугун уланталы.

1) «Мугалим менен окуучу» формасы. Мында мугалим окуучунун окуу ишмердүүлүгүн максаттуу уюштурат, анын багыттарын, максат-милдетин аныктайт, көрсөтмө берип, аны жүзөгө ашырат;

2) «Окуучу менен окуучу» формасы. Бул иш-аракет класста же үйдө, окуучулар бош убактыларында, же китепканада биргелешип окуусу, окуган китептери тууралуу өз ара аңгемелешүү иштерин уюштуруусу болуп саналат;

3) «Тайпада окуу» формасы. Мугалим класста окуучуларын майда тайпаларга бөлөт да, ар бир тайпага, балким, бир эле текстти же ар түрдүү тексттерди окуу тапшырмасын коёт. Мында тайпалардын окуу ылдамдыгын жана түшүнүп окуусун айрыкча эске алат. Демек берилген текстти кайсы тайпа биринчи окуп бүтсө, же кайсы тайпа тексттин мазмунун жеткиликтүү түшүндүрүп айтып бере алса, ошол тайпанын окуу ишмердиги жогорку балл менен бааланат.

4) «Класста жалпы жамааттык (фронталдык) окуу». Бул ыкма башталгыч класстарда кеңири колдонулат, т.а. мугалим окуучулар окуй турган китептин бетин ачтырат да, текстти жалпы класс боюнча (жамаат түрүндө) окууну сунуштайт. Окуучулар жалпы окуй башташат. Албетте, баары бирдей ылдамдыкта окуй алышпайт. Алдыга озуп, же артта калганын бири-бирин көрүп сезишет. Артта калгандары алдыга умтулушат, алдыга озуп кеткендери жамаатты карап, аны алга сүрөөнү ойлонушат.

Бул процессти мугалим көзөмөлгө алып, жалпы балдар бирдей ылдамдыкта окуусуна жетишүүнү көздөйт. Демек бул ыкма окуучуларды бирдей убакта, бирдей шартта ылдам, шар окууга көнүктүрөт.

5) «Окуучунун өз бет алдынча» китеп окуусу. Бул жогоруда аткарылып келген бардык иштердин синтезинен жаралган окуу ишмердүүлүгү, анын жогорку формасы болуусу ыктымал. Анткени бул шартта окуучулар өз бет алдынча окуу аркылуу өзүн өзү өстүрүү, китеп окууну рухий керектөө, ички зарылдык, интелектуалдык эмгек, жашоо кубанычы катары, акырында, китеп окуу маданияты катары өзүнүн жашоо нормасын калыптандырат.

6) «Китепканачы менен окуучу» формасы. Мында китепканачы окуучу менен бирге иш жүргүзөт, аны ал пландайт, бала кызыккан китептерди таап, окууга багыт берет, окуусун уюштуруп, текшерип, чыгармачыл окуу кечелерди өткөрөт, диспуд, конференция, жолугушууларды даярдайт, ушулар аркылуу баланын окуу ишмердүүлүгүн, китепке кызыгуусуунун деңгээлин өнүктүрүүгө көмөк берет;

7) «Ата-эне менен окуучу» формасы. Мында ата-эне мугалимдин жана китепканачынын балага берген тапшырмасын эске алуу менен, аларды үйдө улантуу, ырааттуулукка салуу, окуусун көзөмөлгө алуу, баланын бош убактысын пайдалуу өткөрүү, үйдө китеп окуу, биргелешип окуу убактысын уюштуруу ж.б. менен анын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк берет;

Мектепте окуучунун окуу жана түшүнүү ишмердүүлүгү кантип уюштурулат? Сөз кезеги ушуга берели.

Соңку кездерде эл аралык билим берүү уюмдарынын сунуш кылып отурган натыйжалуу долбоорлорунун бири «Окуу жана түшүнүү» технологиясы болуп саналат. Албетте, окуу жана түшүнүү - бири-бирин толуктай тургандыгы жана бири-бирин уланткан, соңку натыйжага алып баруучу технология экендиги менен баалуу.

Ушундан улам, алдыдагы маселе-балага китеп окууну сунуштоо гана эмес, баланы окууга көнүктүрүүгө, окуу менен түшүнүүнү бирдикте алып жүрүүгө көнүктүрүү, ал аркылуу окуганын адабий-мазмундук жактан талдай билүүгө үйрөтүү, т.а. пайдалуу жана натыйжалуу окууга ниетин койдуруу методикасы маселесин чечүүдө турганын ойлонуубуз кажет.

Моюнга алалы, учурда мектеп мугалимдери да, балдардын ата-энелери да баланы пайдалуу китеп окууга кантип үйрөтүүнүн жолун билет, аны үйдө да, мектепте да уюштура алат - деп ке-

се айтуу кыйын. Анткени андай методика менен алар куралданган эмес. Ошондуктан, баланын окуу жана түшүнүү технологиясын туура уюштуруу жана жүргүзүү боюнча методикалык сунуштарды иштеп чыгуу-учурдун эң зарыл талабы болуп отурат.

Жакындан бери ушул технологияга ылайык Ага-хан фонду тарабынан каржыланып, «Үй-бүлөбүз менен бирге окуйбуз» долбоору ишке жапырт киришти. Анын натыйжасында бул иш-аракет азыр атайын теле долбоорго айланды. Телеберүүлөрдө «Үй-бүлө менен бирге китеп окуйбуз» аттуу берүүлөр Балдар телеканалы аркылуу дамаамат чыга баштады. Ал телеберүүлөр балдардын ата-энелеринин турмушунда китеп окууга баланы үйрөтүү боюнча Республикабызда жаңы багытты баштады жана үй-бүлөнүн алкагында китепке болгон психологиялык кайдыгерликти жоюуга, кыргыз балдарынын китеп маданиятына көздөй бурулуусуна кайрадан жаңы багытты көргөзгөн жол табылды. Анткени «окуу жана сабаттуулукту өнүктүрү - бул педагогикалык гана көйгөй эмес, бул маанилүү…жалпы мамлекеттин милдети» (Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу көндүмдөрүн жакшыртуу боюнча тренингдик материалдар, Бишкек, 2014, 5-б.).

Ошентсе да, аталган берүүлөргө эксперт болуу менен, учурдагы көйгөйлүү маселелер кайсылар экендигин да өз көзүбүз менен көрүп, ынанып отурабыз. Ал проблемалардын бир катары төмөндөгүлөр:

1. Окуучулар да, мугалимдер да, ата-энелер да чыгарманын аталышына (атына) маани беришпейт;

2. Чыгарманын жанры, ал жанр аркылуу эмнени айтууга болорун элес алышпайт;

3. Чыгарманын жалпы сюжетин билүү менен гана чектелишет;

4. Образдарын аңдап түшүнүү менен, алардын мүнөздөрүн да талдап түшүнүүнү байкашпайт;

5. Чыгармадагы сөздөргө, алардын маани-маңызына, ролуна, алардын окулуш интонациясына көңүл коюшпайт жана аларга маани коюп окушпайт;

6. Окуянын өнүгүүсүнө каармандардын образдары менен мүнөздөрүнүн таасирин байкашпайт;

7. Чыгарманын негизги жана жандооч идеялары тууралуу ойлонушпайт;

8. Эмне үчүн автор чыгарманын ушундай жазганын жана аны менен эмнени айтайын дегенин баамдашпайт ж.б.

Чындыгында, бул айтылгандар чыгарманын табиятын жеткире талдап-үйрөнүүгө жана да пайдалуу окуп-үйрөнүүгө багыттоочу негизги таяныч эрежелери сыяктанат.

Ал эми түшүнүү процесси да өзүнө төмөндөгүдөй мүнөздүү белгилерди камтып тургансыйт:

- чыгарманын аталышын түшүнүү;
- чыгарманын мазмунун түшүнүү;
- сөздөрдүн маани-маңызын түшүнүү;
- автордун оюн түшүнүү;
- чыгарманын тематикасын түшүнүү;
- чыгарманын идеясын түшүнүү;
- каармандын образын түшүнүү;
- айтылып жаткан проблеманы түшүнүү;
- чыгарманын тарбиялык маанисин түшүнүү, ж.б.

Демек, ким болсун, ата-эне болсун, же мектеп мугалими болсун, балага китеп окуп берүүнүн жогорудагыдай эрежелерин билбесе, натыйжага жетүүчү жакын жолду табуусу кыйынга турмакчы демекчибиз.

Албетте, ал үчүн окуунун өзүнө көңүл бөлгөн оң. Ушу күнгө чейин окуунун мына мындай калыптанган жалпы түрлөрү бар:

- мазмундук окуу;
- логикалуу окуу;
- аналитикалык окуу;
- психологиялык окуу.

Мазмундук окуу деген эмне? Анда окуп жаткан чыгарманын окуясына гана көңүл бөлүнөт, окуп жаткан адам, албетте, үнүн кыраат менен чыгарып, мүмкүн болушунча балага жеткиликтүү болуусун ойлоп, окуянын башталышын, негизги мазмунун жана аякташын «кубалап» окуйт. Бирок чыгарманын окуясынын башталыш, өнүгүш жана аякталышындагы ички логикага жана да аларды баланын кабыл алуусунун психологиялык проблемаларына маани берилбейт.

Бул-албетте, «дикторлук окууну» эске салат. Мында, бала менен окуп жаткан адамдын ортосунда логикалык жана психологиялык байланыш ишке ашпайт, ал кыраат менен көрктүү жана сезимдүү гана окулушу мүмкүн. А бирок адамдын түшүнүүсү үчүн атайын ыкмалар ойго алынбайт. Андай болгон соң, окуунун бул түрү окуу жана түшүнүү технологиясына толук туура келбейт.

Логикалык окуу - «дикторлук окууга» караганда бир аз жандуу процесс болмокчу. Анда окуя кантип башталып, кантип өнүгө баштаганын балага түшүндүрүү, андан ары кульминациялык точкага жеткирүү жана ал кантип логикалык жактан жыйынтыкталып жана аяктаганын түшүндүрүү аракети көңүлдүн борборунда болот.

Аналитикалык окуу - логикалык окуудан да тереңирээк, анын уландысы катары колдонулат. Ал учурда мына буларга да баланын адабияттык жана логикалык анализ жасоосу унутта калбайт, т.а. окуучунун рефлекциясын байкап-баалоочу төмөндөгүдөй иштер аткарылат:

- чыгарманын каарманы ким же эмне жана ал кандай экен?

- ал эмне иш-аракет жасады жана ал туура кылдыбы, же туура кылган жокпу?

- чыгармадан сага эмне жакты же жаккан жок, эмне үчүн?

- сен ал чыгармадан кандай таасир алдың?

- чыгарма сенин оюңдагыдай аяктадыбы же дагы да башка сунушуң барбы? ж.б.

Демек мындан биз аналитикалык окуу чыгарманын ички логикалык өзөгүн кубалап же ээрчип окуу мүнөзүндө жүрөрүн байкадык. Ушундан улам, окуунун бул түрүн аналитикалык окуу деп атасак болот.

Психологиялык окуу окуунун башка түрлөрүнөн кыйла айырмалуу түшүнүк жана окуунун бул түрүндө мына булар эске алынмакчы:

- баланын курагына чыгарманын тематикасы туура келеби?

- чыгарманын окуясын, тилин бала өздөштүрө алабы?

- бала китеп окууга же окуп бергенге кызыгып, көңүл коюп угуп жатабы?

- окуянын өзөгүн бала түшүнүп жатабы?

- окуяны, андагы кырдаалдарды кабыл алып жатабы?

- окуп берген адамдын үн тону, мимикасы, жесттери чыгарманын духуна, логикасына, каармандарынын образдарына, мүнөздөрүнө туура келип жатабы?

- тексттин окуясы балдарды таң калтырып, кубандырып же кайгыртып жатабы?

- сөздөрдү, сүйлөмдөрдү, сүйлөм түрмөктөрүн бала түшүнүп жатабы?

- чыгармадагы автордун оюн, же анын негизинде жаткан идеяны бала жеткире түшүнө алдыбы?

- угуп жатканда бала эмнелерди түшүнбөй суроо берип жатты? ж.б.

Ата-эне да, мугалим да китеп окуп берүү учурунда мына ушуларга айрыкча көңүл буруусу жана баланын кабыл алуусун кадам сайын байкап-баалап отуруусу кажет.

Эми мектепте көркөм чыгарманы адабий-мазмундук жана педагогикалык жактан интерпретациялоонун маани-маңызы тууралуу кеп кылалы.

Албетте, мектеп мугалиминде окуучусуна болгон ата-энедей сүйүү сезими, ал эми ата-энеде болсо мугалимдикиндей педагогикалык билим болуусу керек. Ушул өңүттөн алганда, көркөм чыгарманы адабий-мазмундук жактан интерпретациялоо менен бирге, биздин оюбузча, ар убак мектеп практикасы талап кылып келген педагогикалык интерпретациялоонун ык-жолдору тууралуу да ой токтотуубуз зарыл.

Алгач ирет адабий-мазмундук талдоонун (интерпретациялоонун) талаптары тууурасында кеп кылалы. Мында *биринчиден, чыгармага жанрдык-тектик, идеялык-тематикалык, мазмундук–формалык жана композициялык-сюжеттик ж.б. багыттарда талдоо жүргүзүү* ишке ашары белгилүү. *Экинчи маселе:* көркөм чыгармага педагогикалык талдоо жүргүзүү маселеси. Мында чыгарманын педагогикалык баалуулугу ачылат, бала үчүн пайдалуулугу аныкталат, таанытуучулук, билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялоочулук табияты талданып бааланат.

1) таанытуучулук маанисин ачуу; мисалы: дүйнөнү, табиятты, адам турмушун, алардын ичинен: жан-жаныбарларды, өсүмдүктөрдү, аалам кубулуштарын, адам турмушун, мүнөздөрүн, турмуштук проблемаларды ж.б. таанытуу, алардын бала үчүн маани-маңызын ачуу;

2) билим берүүчүлүк мазмунун ачуу: баланын адабий-теориялык билимин көтөрүү, чыгарманын тилинин байлыгын таанытуу, стилдик жактан кандай жазылгандыгын үйрөтүү, байланыштуу кебин өстүрүү, кептин түрлөрүнүн табиятын билдирүү, көркөм чыгарманын мисалында адабий-эстетикалык билимин түптөө, өз алдынча чыгарма жазууга, чыгармачылык ишмердигин өнүктүрүүгө багыттоо;

3) өнүктүрүүчүлүк мүмкүнчүлүгүн ачуу: баланын инсандыгын, акылын, сезим-туюмун, ой жүгүртүүсүн, далилдерди, мүнөздөрдү, образдарды салыштыра билүүсүн, дүйнөнү, адамды таанып билүүсүн, турмуштук практикасын, дүйнөгө болгон көз карашын өнүктүрүүгө салым кошуу, үйрөнгөнүн практикада колдоно билүү компетенттүүлүгүн, окурмандык маданиятын, рухий дүйнөсүн байытуу, ж.б.

4) тарбиялоочулук маани-маңызын ачуу: чыгарманын идеясы менен образдарынын мисалында балага адептик-ыймандык, патриоттук тарбиянын үлгүлөрүн үйрөтүү, акыл эмгегине машыктыруу, эстетикалык сезим-туюмдарын өстүрүү, рухий жана дене жактан тарбиясын бекемдөөгө машыктыруу, идеялык-саясий көз карашын байытуу, ж.б.

Мына ушулардан улам, көркөм чыгарма тууралуу **адабий баяндоо** (сюжетин, композициясын, жанрдык-түрдүк табиятын, идеялык-тематикалык маани-маңызын, образдар системасын ачып баяндоо) менен **педагогикалык баяндоонун** айырмасы асман менен жердей экенин баамдайбыз. Анткени педагогикалык баяндоо гана чыгарманын педагогикалык табиятын балага ачып бере алат.

Педагогикалык баяндоонун толук баалуулугун эмнеден түшүнсөк болот? Мисалы:

- чыгарманы баяндап берүүнүн методдорун (аңгемелешүү, изилдөө, проблемалуу жагдайларын түзүү) жана принциптерин (турмуш менен байланыштырып, көрсөтмөлүү, тарбиялап окутуу

жагдайын эске алып, жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга карай жеткиликтүү баяндоо) эске алуу;

- чыгарманы баланын курагына, түшүнүгүнө жараша жана жеткиликтүү тил менен баяндоо;

- бала чыгарманын окуясын, өнүгүшүн кабыл алып жатабы, каармандарынын кылык-жоруктарын түшүнүп жатабы, байкап, эске алып баяндоо;

- чыгарманын таанытуучулук, билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялык мүмкүнчүлүгүн ачып жана аларды баланын жан дүйнөсүнө жеткире баяндоо;

- чыгарманын идеясын, темасын, проблемасын, автордун айтайын деген оюн далилдүү окуялары менен талдап баяндоо, … ж.б.

М.Горький айтмакчы, «ар бир чыгарма тарбия үчүн жазылат», ошондуктан, педагогикалык баяндоо жана педагогикалык талдоо гана чыгарманын тарбиялык табиятын балага ачып бере алат. Андыктан, көркөм чыгарманы башталгыч класстан баштап окуп-үйрөнүүдө **«адабий баяндоо»** жана **«адабий талдоодон»** көрөкчө, мугалим **«педагогикалык баяндоо»** менен **«педагогикалык талдоо»** ыкмаларын кеңири колдонуусу талапка ылайык келет. Ошону менен катар, баланын китеп окуусун уюштуруунун, ага көнүктүрүүнүн жогорудагыдай ыкмаларын, жол-жоболорун чыгармачылык менен колдонуу Адабий окуу предметинен окуучулардын адабий-эстетикалык түшүнүктөрүн калыптандырууга кызмат кылары шексиз.

Адабияттар:

1. Иманалиев К., Окуучунун өз бет алдынча окуусун уюштуруу, Ф., 1982-ж.

2. Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу көндүмдөрүн жакшыртуу боюнча тренингдик материалдар, Бишкек, 2014, 5-б.

3. Шериев Ж. Муратов А., «Адабият теориясы», Б., 2012-ж.

4. Муратов А., Кыргыз адабияты сабактарында текстти интерпретациялоонун методикасы, докт.дисс, Б.,2010-ж.

5. Абдухамидова Б., С.Рысбаев, Ибраимдова К., Адабий окуу китебине методикалык көрсөтмөлөр, Б., Гүлчынар, 2-кл. үчүн Б., 2013.

6. Рысбаев С.К. Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш, Бишкек: Рабаят, 2012-ж.

7. Рысбаев С. Кыргыз балдар адабиятын мектепте окуп-үйрөнүүнүн проблемалары, «Кут билим», 15-июнь, 2014-ж.

8. Рысбаев С., Баланын китеп окуусун уюштуруу жолдору, «Кут билим» гезити, 14-окт., 2014-ж.

9. Бүткүл дүйнөлүк китеп сүйүүчүлөр күнүнө карата социологиялык сурамжылоонун материалдары, «Тил жана маданият» гезити, 20-июнь, 2015-ж.